

## КАЛЕНИЧЕНКО Л. И. ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВАНИЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Опираясь на сущность узкого (классического) и широкого подходов к пониманию необходимых оснований юридической ответственности, к их числу отнесено фактическое, нормативно-правовое, процессуальное основание. Проведена общетеоретическая характеристика выделенных оснований юридической ответственности.

**Ключевые слова:** ответственность, юридическая ответственность, фактическое основание юридической ответственности, нормативно-правовое основание юридической ответственности, процессуальное основание юридической ответственности, основания юридической ответственности.

## KALENICHENKO L. I. GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS OF THE GROUNDS OF LEGAL LIABILITY

Considering the essence of the narrow (classical) and broad approaches to understanding the necessary grounds for legal liability, they include factual, regulatory, procedural grounds. General theoretical characteristics of the allocated grounds of legal liability have been provided.

It has been established that the actual basis of legal liability is the fact of violation of subjective rights, offenses, objectively wrongful act (in cases defined by the law, contract). Regulatory basis of legal liability is the existence of a legal norm (legal norms), which involves assignment (bringing) to legal liability. Procedural basis of legal liability is an enforcement act containing a decision on a particular case that individualizes legal liability, creates conditions for the realization of abstract norms regarding specific circumstances.

**Keywords:** liability, legal liability, the actual basis of legal liability, regulatory basis of legal liability, procedural grounds of legal liability, grounds of legal liability.

УДК 316.4

**М. В. ПАМПУРА,**

кандидат юридичних наук,

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

## ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ

Розкрито зміст поняття «деформація правової свідомості». Розглянуто сучасні наукові підходи до класифікації форм деформації правової свідомості. Досліджено характер впливу сучасних трансформаційних процесів на процеси деформації правової свідомості в перехідному суспільстві. Визначено особливості деформації правосвідомості в сучасному суспільстві, що трансформується.

**Ключові слова:** правова свідомість, деформація правової свідомості, форми деформації правової свідомості, трансформація, трансформаційні процеси.

Pampura, M.V. (2016), "Deformation of legal awareness in the transforming society" ["Deformatsii pravovoi svidomosti v suspilstvi, shcho transformuietsia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 24–28.

**Постановка проблеми.** В умовах соціально-політичних трансформацій сучасного глобалізованого світу захист демократії у першу чергу пов'язується з дотриманням певних процедур щодо функціонування демократичних інститутів, що відбивається на змісті існуючої правової ідеології та правової психології як форм правової свідомості. Ці соціально-політичні тенденції в значній мірі активізують проблему формування умов забезпечення стабільності демократичного процесу, розвиток якого може бути пов'язаним із фундаментальною переоцінкою цінностей, на яких ґрунту-

ються інститути демократії та правосвідомість соціальних груп і громадян. В іншому випадку соціально-політичний процес фактично пов'язується зі згортанням демократичних реформ і демонтажем ліберальних засад демократії з відповідним певним обмеженням прав і свобод громадянина, що призводить до деформацій та девіацій правової свідомості громадян.

**Стан дослідження.** Теоретико-методологічні дослідження правосвідомості проводилися такими відомими вченими, як Г. Єфремова, О. Лукашева, В. Нерсесянц, О. Ратінов, М. Соколов, І. Фарбер та ін. Аналізу правосвідомості,

її окремих характеристик та особливостей присвячені праці таких сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників, як М. Агеєва, К. Бельський, В. Демічева, О. Денисова, М. Вовченко, І. Жданов, Т. Мартинюк, В. Мухін, О. Скакун, Я. Турбова та ін. Проблема деформації правосвідомості досліджувалась у працях П. Баранова, О. Волошенюка, М. Горшкова, Н. Гранат, І. Карпеця, В. Коробки, Р. Кузнєцова, М. Матузова, О. Мельничука, В. Плетнікова та ін.

Процеси, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, призводять до кардинальної трансформації правової свідомості в Україні. Тож наразі уявляється необхідним дослідити особливості сучасного стану та визначити можливі основні вади процесу трансформації правової свідомості у період перехідного розвитку українського суспільства.

**Метою** статті є дослідження проблеми деформації правової свідомості в суспільстві, яке трансформується, що передбачає визначення поняття «деформація правосвідомості», аналіз можливих передумов деформації правосвідомості у перехідному суспільстві, визначення основних видів деформації та їх зв'язок із трансформаційними процесами в сучасному українському суспільстві.

**Виклад основного матеріалу.** В юридичній науці деформація правосвідомості розглядається як соціальне явище, що має свій генезис, зміст, форми та способи прояву і в цілому визначається як викривлення, «руйнування» позитивних ідей, переконань, почуттів, установок [1, с. 37; 2, с. 16]. Цей термін використовується для характеристики усталених змін психіки суб'єктів, які відбивають їх негативне ставлення до права й визначають причини неправомірної поведінки [3, с. 50; 4, с. 30]. Довідкова юридична література розглядає деформацію правосвідомості у двох аспектах: 1) як процес несприятливої зміни правосвідомості під впливом конкретних обставин; 2) як сукупність дефектів правосвідомості, порушення її функціонування на пізнавальному, аксіологічному або регулятивному рівнях [5, с. 50].

Отже, деформація правосвідомості являє собою певне викривлення ідейно-психологічної структури особистості, руйнування позитивних ідей, переконань, почуттів, установок, що визначає її негативний настрій у сфері права та конкретні акти неправомірної поведінки [6, с. 26; 7, с. 140]. Одне з найбільш змістовних, на наш погляд, визначень деформації правової свідомості дає М. Вовченко, який визначає її

як негативне викривлення ідейно-психологічної сфери особистості, групи або суспільства, що здатне завдати шкоди правовому регулюванню суспільних відносин і що знаходить свій прояв як у сфері свідомості, так й у сфері юридичної практики [6, с. 26].

Сучасні дослідники також підкреслюють, що деформація правосвідомості, як складне соціальне та ідейно-психологічне явище правового життя суспільства, охоплює собою всі рівні та види правосвідомості, вражаючи сфери ідеології та психології [7, с. 140], знаходячи свій прояв у індивідуальній, груповій та суспільній правосвідомості, виявляючись у буденному, теоретичному та професійному її різновидах [6, с. 26]. П. Баранов наголошує, що деформація правової свідомості передбачає певний початковий запас знань і установок, які є правовими за своєю природою та які внаслідок різних причин перетворилися на неправові конструкції чи залишилися правовими лише номінально або частково [8, с. 482]. В юридичній науці виділяють такі її основні риси, як негативність, здатність до розвитку, динамізм, соціальна шкідливість [9, с. 17], а також швидкість, глибина та широта деформації [7, с. 142]. Так, О. Жидовцева, відзначаючи, що деформація правосвідомості безпосередньо пов'язана з формуванням у носія правосвідомості певних ідей, уявлень, поглядів, знань, емоцій і переживань, які відбивають негативне ставлення до чинного права, законності та правопорядку, наголошує на тому, що швидкість деформації є індивідуальною для кожної конкретної людини і залежить від особливостей особистості; глибина деформації характеризує негативні зміни від її початкової стадії до виявлення повного комплексу соціально-професійної неадекватності особистості; широта деформації вказує на наявність негативних змін у всіх сферах особистості: інтелектуальній, емоційно-моральній та вольовій [7, с. 142].

Традиційно в юридичній літературі виділяють декілька основних форм деформації правосвідомості, які відрізняються одна від одної різним ступенем викривлення компонентів правосвідомості у відбитті правової дійсності і які в своїй сукупності розкривають сутність і зміст цього явища [7, с. 142]. До найпоширеніших форм деформації правової свідомості відносять правовий нігілізм та юридичний ідеалізм [10, с. 12; 11, с. 34]. М. Матузов розглядає їх як дві сторони однієї медалі – загальної картини юридичного безкультур'я. «Якщо правовий нігілізм означає недооцінку права, то правовий

ідеалізм – його переоцінку, – наголошує вчений, – обидва ці явища мають одне коріння – юридичне неучтво, нерозвиненість правосвідомості, дефіцит політико-правової культури. Зазначені крайнощі, незважаючи на їх зовнішню протилежну спрямованість, урешті, об'єднуються в єдине, подвійне зло» [10, с. 12].

Ціла низка вчених, окрім правового нігілізму та правового ідеалізму, виділяє такі форми деформації правосвідомості, як правовий інфантилізм та перероджена правосвідомість [8, с. 482–483; 7, с. 142; 12, с. 162]. Так, О. Черкасова пропонує виокремлювати такі основні форми деформації правосвідомості, як:

- правовий нігілізм – заперечення соціальної цінності права; свідоме ігнорування вимог закону, різке критичне ставлення до вимог поваги до права й дотримання права;

- правовий ідеалізм – несформованість, недостатність правових знань за особистої впевненості в якісній юридичній підготовці;

- «переродження» правосвідомості – крайній ступінь викривлення правосвідомості, що передбачає злочинний намір як антипод законності;

- правовий дилетантизм – вільне поводження із законами або з оцінками юридичної ситуації не через корисливі цілі, а через недбале ставлення до юридичних цінностей;

- правовий фетишизм – гіпертрофоване уявлення про роль юридичних засобів у вирішенні соціально-економічних, політичних та інших завдань [2, с. 16–17].

Окрім зазначених основних форм деформації правової свідомості, О. Малиновський пропонує також виділяти й інші форми деформації, такі як правовий інфантилізм, правовий негативізм і правовий егоцентризм [13, с. 176], а Н. Соколова додає таку окрему форму деформації, як злочинна установка [14, с. 212]. У цілому ж слід зазначити, що розглянуті форми деформації правової свідомості є перш за все формами деформації правосвідомості індивідуальної, що, між тим, не виключає їх проявів як на груповому, так і на суспільному рівнях.

Досить важливим питанням є питання взаємодії правосвідомості й трансформаційних процесів, коли впродовж певного, іноді достатньо тривалого, перехідного періоду індивідуальна, групова і суспільна правосвідомість одночасно містять у собі три окремі компоненти – залишки старої правосвідомості, що вдосконалюється, елементи нової вдосконаленої правосвідомості й девіантні елементи, які займають проміжну, по суті перехідну, позицію. Найчастіше саме третій елемент займає найбільший

обсяг правосвідомості на перехідному етапі розвитку суспільства. Його панування призводить до неадекватних правових і поведінкових реакцій індивідів та груп у різних ситуаціях.

Існують певні характерні риси загальних передумов відхилень у правосвідомості громадян, зокрема такі, як:

- невідповідність між задекларованою політикою й реальним станом справ, що призводить до зниження авторитету влади й дезорієнтації людей;

- порушення владними структурами прав громадян, нестача прозорості в політичному житті;

- порушення законності, вибірковість у застосуванні законів, подальше поширення корупції;

- наявність великої кількості обмежень і приписів (найчастіше таких, що суперечать один одному), які пронизують усе громадське життя [15, с. 37].

Правосвідомість громадян у суспільстві, що трансформується, характеризується низкою загальних ознак, які, по суті, відбивають існуючий стан і рівень розвитку суспільства. По-перше, це втрата віри у стабільність, непорушність закону. Безперервна зміна законодавства, внесення нескінченних виправлень і доповнень у прийняті законодавчі акти призводять до вкорінення уявлень про певну довільність законів, що позначається й на ставленні до права в цілому. По-друге, невизнання соціальної справедливості існуючих законів, що може призвести до зниження дієвості навіть найкращих соціальних принципів. І, по-третє, зневіра у реальній дієвості прийнятих законів, ефективності органів правозастосування. Видання суперечливих, дублюючих, взаємовиключних нормативних правових актів призводить до безсистемності правових норм, які спростовують самі себе. Така неупорядкованість у законодавстві дає простір для зловживання посадових осіб і поширення корупції у владних структурах усіх рівнів, руйнує правову систему суспільства, деформує масову свідомість. Наслідком цього стають розчарування населення у проведених реформах, правовий нігілізм, тривога, занепокоєння, розгубленість, загострене відчуття більшістю населення своєї соціальної відчуженості [12, с. 161]. Зазначені фактори зрештою призводять до деформації як індивідуальної, так і групової та суспільної правосвідомості, знаходячи свій зовнішній прояв у негативному ставленні до соціальних цінностей, правових інститутів, що охороняються правом,

і ставленні до права, законності, правосуддя в цілому.

У випадках, якщо нормативно-правові приписи сприймаються особистістю тільки як далекі вимоги, спостерігається або формальне, або байдуже ставлення до правових приписів, або негативна емоційна реакція на правові явища. У такому разі створюється реальна загроза невиконання юридичних обов'язків, здійснення правопорушення. У такій ситуації дефекти індивідуальної правової свідомості виявляються в дефектах її пізнавальних, емоційних або поведінкових компонентів. Ці дефекти виявляються в незрілості правових поглядів і уявлень (раціональний компонент) та у відсутності позитивних правових почуттів, настроїв і переконань (емоційний компонент). Найбільш яскраво дефекти правосвідомості

виявляються в поведінковому компоненті під час вчинення правопорушень як у специфічній формі відбиття протиріч між суспільною та індивідуальною правовою свідомістю на стадії реалізації права.

**Висновки.** Таким чином, криза правосвідомості в перехідний період державності виникає внаслідок невідповідності потреб та інтересів, ціннісних орієнтацій та установок, норм і традицій суб'єктів правових відносин. Специфіка перехідної ситуації в духовно-правовій сфері полягає в тому, що правосвідомість не лише відображає вже сформовані правові явища, але й визначає характер майбутніх. У зв'язку з тим зусилля щодо розбудови правової державності мають бути спрямовані не тільки на вдосконалення законодавства, але й на підвищення рівня правосвідомості людей.

### Список бібліографічних посилань

1. Муслумов Р. Р. Правовое сознание личности: учеб. пособие. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2013. 84 с.
2. Черкасова Е. В. Правосознание: понятие, признаки, функции. *Государственное строительство и право*. 2005. Вып. XII. С. 9–18.
3. Карпец И. И., Ратинов А. Р. Правосознание и причины преступности. *Советское государство и право*. 1968. № 12. С. 47–54.
4. Гранат Н. Л. Деформация профессионального сознания личности работников правоохранительных органов и возможности ее профилактики // Проблемы действия права в новых исторических условиях: тр. Акад. МВД РФ, 1993. С. 30–43.
5. Юридический энциклопедический словарь/под общ. ред. В. Е. Крутских. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Инфра-М, 2003. 546 с.
6. Воппенко Н. Н. Правосознание и правовая культура: учеб. пособие. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2000. 52 с.
7. Жидовцева О. А. Особливості професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2013. 217 с.
8. Баранов П. П. Правосознание и правовое воспитание // *Общая теория права: курс лекций*. Н. Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. С. 475–494.
9. Коробка В. Н. Деформация профессионального правосознания следователей органов внутренних дел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов н/Д, 1999. 24 с.
10. Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали». *Правоведение*. 1994. № 2. С. 3–16.
11. Самигуллин В. К. О деформациях правосознания. *Вестник ВЭГУ*. 2009. № 5 (43). С. 33–45.
12. Петрулевич И. А., Михайлова О. Ю., Романко О. А., Целиковский С. Б. Особенности правосознания и проблемы формирования гражданского общества в современной России. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 4. С. 159–165.
13. Малиновский А. А. Правовой эгоцентризм как разновидность деформации индивидуального правосознания. *Правоведение*. 2008. № 6. С. 171–181.
14. Соколова Н. С. Кризис современного правосознания // *Право и политика современной России: монография*/Г. В. Мальцев, Е. А. Лукашева, В. С. Нерсесянц и др.; НИИ прав. политики и проблем правоприменения. М.: Былина, 1996. С. 204–214.
15. Ковалев С. А. Деформация правосознания как фактор противоправного поведения личности. *История государства и права*. 2009. № 13. С. 35–37.

Надійшла до редколегії 26.11.2016

### ПАМПУРА М. В. ДЕФОРМАЦИИ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ В ОБЩЕСТВЕ, КОТОРОЕ ТРАНСФОРМИРУЕТСЯ

Раскрыто содержание понятия «деформация правового сознания». Рассмотрены современные научные подходы к классификации форм деформации правового сознания. Исследован характер влияния современных трансформационных процессов на процессы деформации правового сознания в переходном обществе. Определены особенности деформации правосознания в современном трансформирующемся обществе.

**Ключевые слова:** правовое сознание, деформация правового сознания, формы деформации правового сознания, трансформация, трансформационные процессы.

**PAMPURA M. V. DEFORMATION OF LEGAL AWARENESS  
IN THE TRANSFORMING SOCIETY**

The content of the concept of “deformation of legal awareness” has been revealed. The basic modern scientific approaches to classification of deformation forms of legal awareness have been considered. The nature of the impact of current transformation processes on the processes of deformation of legal awareness in the transitional society has been researched. The peculiarities of deformation of legal awareness in the transforming society have been established.

It has been indicated that when regulatory requirements are perceived by an individual only as far claims there is either formal or indifferent attitude to legal requirements or negative emotional reaction to the legal phenomenon. In this case there is a real threat of the default of legal obligations of implementing an offense. It has been emphasized that the defects of legal awareness are mostly revealed in the behavioral component during the commission of offenses as the specific form of reflection of contradictions between social and individual legal awareness on the stage of the right realization. It has been determined that the crisis of legal awareness in the transition period of the statehood arises as a result of non-compliance of needs and interests, values and attitudes, norms and traditions of the subjects of legal relations. It has been emphasized that the specific of transition situation in the spiritual and legal field is that legal awareness not only reflects the already established legal phenomena, but also determines the nature of future ones. Due to this fact, the efforts to build a legal state should be aimed not only at improving the legislation, but also at enhancing the level of legal awareness of people.

**Keywords:** legal awareness, deformation of legal awareness, deformation forms of legal awareness, transformation, transformation process.